

VLIK'as nuo Madrido iki Vienos: Lietuvos laisvinimo naujos politinės krypties paieškos

Straipsnyje parodoma, kokių veiksmų ėmėsi pagrindinė lietuvių išėivijos (laisvosios lietuvių) politinė organizacija VLIK'as, siekdama išlaikyti Vakaruose Lietuvos laisvės bylos aktualumą nuo Madrido iki Vienos konferencijų.

ĮVADAS

Po Belgrado konferencijos, kur pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo viešame tarptautiniame forume buvo patvirtintas Baltijos šalių prievartinio įjungimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimo faktas, laisvoji lietuvių pradėjo nuosekliai ruošti Madrido susitikimui. Net septynis mėnesius (1977 m. spalio–1978 m. gegužė) trukusi Belgrado konferencija siekė ne tik apžvelgti, kaip vykdomi Helsinkio konferencijos įsipareigojimai, bet ir tartis dėl naujų Europos tautų bendradarbiavimo priemonių. SSRS veikiamas Rytų blokas į pirmą vietą kėlė taikos, saugumo ir nusiginklavimo klausimus, o Vakarų valstybės siūlė aprėpti visus Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (toliau – ESBK) baigiamojo akto aspektus, įskaitant ir humanitarines problemas. Nors abiejų blokų nuomonės išsiskyrė, Jugoslavijos sostinėje sutarta Helsinkio procesą tęsti toliau ir kitą

konferenciją sušaukti 1980 m. lapkričio 11 d. Ispanijos sostinėje Madride. Artinantis šiai konferencijai Rytų blokas toliau laikėsi nuomonės Madride vengti kontroversinių temų ir apsiriboti „karinės detentės ir nusiginklavimo klausimais“. Vakarų bloko požiūris į strategiją Ispanijos sostinėje įvairavo. Buvo manoma, „kad reikia patenkinti kai kuriuos Rytų reikalavimus, nes taip bus užtikrintas konferencijos pasisiekimas“. Jungtinių Amerikos Valstijų Europos saugumo ir bendradarbiavimo komisijos (angl. *Commission on Security and Cooperation in Europe*, CSCE) delegacijos pirmininkas Dante B. Fascellas pasisakė prieš Rytų siūlymą diskutuoti nusiginklavimo klausimais ir ragino iš Sovietų Sąjungos „išsiderėti naujų žmogaus teisių garantijų“¹. Manyta, kad Ispanijos sostinėje pagaliau pavyks iškelti humanitarinius klausimus. Neatsitiktinai laisvoji lietuvių Madrido konferencijoje ypač daug dėmesio skyrė tam, kad Senasis žemynas susivienytų ir imtų plėtoti įvairiakryptę laisvinimo veiklą. Tos kryptys apėmė platų lobistinį darbą, pirmiausia nukreiptą į JAV administraciją. Viena didžiausių sėkmių laikytina 1979 m. lapkričio 13 ir gruodžio 20 d. abiejų JAV Kongreso rūmų – Atstovų Rūmų ir Senato – priimta rezoliucija Nr. 200. Šis dokumentas JAV CSCE delegaciją ragino

siekti, kad būtų įgyvendinami visi Helsinkio įsipareigojimai, taigi turėjo būti garantuota Baltijos tautų laisvo apsisprendimo teisė. JAV Kongreso priimta rezoliucija tapo trečiu per okupacijos laikotarpį ir antru po Helsinkio konferencijos dokumentu, keliančiu Baltijos laisvės bylą². Kitos laisvosios lietuvių veiklos kryptys apėmė Lietuvos laisvės bylos viešinimą tarp ESBK proceso dalyvių, duomenų apie žmogaus teisių pažeidinėjimą sovietų valdomoje Lietuvoje rinkimą ir skelbimą.

Madrido susitikimas truko dar ilgiau nei Belgrado konferencija – vietoj numatytų 6 savaitių su pertraukomis jis vyko 96 savaites ir baigėsi 1983 m. rugsėjo 9 d. Svarbiausia to priežastis – Rytų ir Vakarų bloko valstybių prieštaravimai aptariant susitarimų visumą. JAV, Kanados ir Vakarų Europos atstovai pageidavo Baigiamojo akto principų vykdymą svarstyti vientisai, o SSRS ir jos sąjungininkės – išskirti nusiginklavimo ir žmogaus teisių klausimus. Todėl laisvosios lietuvių ir kitų Baltijos šalių išeivių politinėms organizacijoms iškilo užduotis siekti, kad Vakarai Madride laikytųsi savo pozicijos ir neapeitų nepatogaus, bet nuolat primenamą Lietuvos, o drauge ir kitų Baltijos šalių laisvinimo klausimo.

Straipsnyje parodoma, kokių veiksmų ėmėsi pagrindinė laisvosios lietuvių organizacija Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK), siekdama išlaikyti Vakaruose Lietuvos laisvės bylos aktualumą tarp Madrido ir Vienos konferencijų. Straipsnio autorius pirmuosius šios temos tyrimus paskelbė 2002 m. knygoje „Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990“. Dėl archyvinės medžiagos stygiaus tada buvo apsiribota vien Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugoma medžiaga, kas leido laisvinimo veiklą nagrinėti tik bendroju aspektu. Lietuvos centriniam valstybės archyvui (toliau – LCVA) pasipildžius naujais

dokumentais iš Didžiojoje Britanijoje ir JAV veikusių Lietuvos Respublikos pasiuntinybių ir konsulatų (f. 648, 656), atsirado galimybė Lietuvos laisvinimo darbus panagrinėti išsamiau.

Kaip šaltinis paminėtina Arvydo Anušausko ir Birutės Burauskaitės knyga „Baltijos laisvė – Europos atsakomybė“, kurioje sutelkti dokumentai iš LYA, Kazio Bobelio, Adolfo Venskaus, Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumo signatarų ir rėmėjų asmeninių archyvų. VLIK'o laisvinimas atskleidžiant jo pirmininko politinius darbus nušviestas Jono Aničo knygoje „Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija“ bei to paties autoriaus ir Kazio Bobelio leidinyje „VLIK (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas) 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų chronologija“³.

Atskirą šaltinių grupę sudaro nors ir fragmentiškai, bet su tema susiję amžininkų ir politinių veikėjų straipsniai ir pasisakymai nagrinėjamo meto periodinėje lietuvių išeivijos spaudoje – „Aiduose“, ALT biuletenyje, „Darbininke“, „Dirvoje“, „Drauge“, „Eltos informacijose“, „Europos lietuvyje“, „Į laisvę“, „Lietuvių dienose“, „Naujienose“, „Naujojoje viltyje“, „Pasaulio lietuvyje“, „Tėvynės sarge“, „Tėviškės žiburiuose“ ir „Varpe“. Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje dabar esantys šių spaudinių rinkiniai yra išsamesni nei 2002 m. autoriui rengiant minėtą knygą.

Svarbi ir pastarojo meto lietuvių istoriko Giedriaus Janausko monografija „JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX a. 6–9 dešimtmečiais“. Plačiau remiantis Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centre saugomais archyvais, pateikiama išsami „kongresinės akcijos“, prisidėjusios prie Baltijos šalių laisvės bylos Šiaurės Amerikoje palaikymo, panorama⁴.

KOVA UŽ TAUTOS LAISVĘ – NUOLATINĖ, VISUOTINĖ IR BESĄLYGINĖ

VLIK'as, sudarytas iš seiminėje Lietuvoje veikusių politinių partijų ir iškilusių naujų rezistencinių grupių, savo 1979 m. seime paskelbė deklaraciją, kuri tapo savotišku tolesnės veiklos moto. Joje pabrėžiama, kad „Lietuvos kova už tautos laisvę ir savą valstybę nesikeičia. Ji yra nuolatinė, visuotina, besąlyginė ir vedanti į pergalę“, o toliau aptariamas šios veiklos pobūdis: „ji vyksta kasdien kultūrinėje, dvasinėje, savitarpio pagalbos bei bendradarbiavimo ir politinėje srityje – okupuotoje Lietuvoje ir už jos ribų“. Reikšminga, kad VLIK'as numatė ir veiklos strategiją: „mes sieksime visų lietuviškųjų veiksnių nuoširdaus sutarimo, vieningumo ir koordinuoto darbo“⁵. Be to, VLIK'as, remdamasis savo teise kalbėti pavergtos tautos vardu ir įtikėjęs Helsinkio pasitarimo reikšme, pabrėžė Madrido konferencijos svarbą Lietuvos laisvinimo veiklai. Neatsitiktinai prieš pat 1980 m. lapkričio 8 d. atidarant šią konferenciją gausiausia tarp atvykusių į Ispanijos sostinę laisvosios lietuvių atstovų buvo VLIK'o delegacija. Be pirmininko K. Bobelio, į ją įėjo vicepirmininkas Kostas Jurgėla, disidentas, Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumo signataras Vladas Šakalys ir VLIK'o atstovas Argentinoje Aleksandras A. Mičiudis⁶. Jie, veikdami kartu su kitų Baltijos šalių išeiviais, surengė demonstraciją ir spaudos konferenciją, taip siekdami ESBK proceso dalyviams ir visam pasauliui pranešti apie spręstiną Baltijos šalių laisvinimo problemą. VLIK'o nariai, o ypač pirmininkas K. Bobelis, sėkmingai veikė ir individualiai. Buvo lankomos ESBK delegacijos, bendraujama su Vakarų šalių žiniasklaida, platinami memorandumai, leidiniai, kita informacija apie Lietuvą ir bendro likimo Baltijos šalis bei jų teisę į laisvę⁷.

Jau prasidėjus Madrido konferencijai, VLIK'as, tęsdamas tradiciją skleisti žinią apie veiklą įvairiuose JAV miestuose ir užsienyje, savo metinį seimą 1980 m. gruodžio 13–14 d. surengė Kanados mieste Toronte. Seimo, kuriame buvo patvirtintas VLIK'as kaip „vyriausios Lietuvos laisvinimo vadovybės“ statusas, dalyviai – Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT) atstovas, Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Toronte Jonas Žmuidzinas, Pasaulio lietuvių bendruomenės (toliau – PLB) atstovas Juozas Songaila, Amerikos lietuvių tarybos (toliau – ALT) pirmininkas Kazys Šidlauskas, Kanados lietuvių bendruomenės (toliau – LB) pirmininkė Joana Kuraitė-Lasienė ir kiti – pareiškė remiantys Lietuvos laisvinimo sąjūdį. Kad VLIK'as veiktų Europoje, patvirtino šiame seime dalyvavę organizacijos įgaliotiniai Zigmas Juras (Didžiojoje Britanijoje) ir Birtutė Venskuvienė (Prancūzijoje). Jie patvirtino, kad VLIK'as sėkmingai krepia savo veiklą į Senąją žemyną ir plečia ryšius su išigalinčia nauja institucija – Europos Parlamentu (toliau – EP). Reikšmingas buvo prel. Jono Balkūno pranešimas „Lietuvių veiksniai ir jų paskirtis“, kuriame pažymėta, kad „kiekviena organizacija bei lietuvis turi teisę dirbti politinėje srityje, bet tas darbas neturi kryžiuotis su VLIK'as vedamu Lietuvos laisvinimo darbu – priešingai, jie turi padėti ir stiprinti VLIK'as veiklą bei tikslus“⁸.

Konstatavęs, kad tarptautinėje politinėje, socialinėje ir ekonominėje srityse įsivyrąja įtampa, seimas priėmė atitinkamas rezolucijas. Jose atsispindėjo tradiciniai Lietuvos laisvinimo veiklos siekiai, o kartu buvo paminėta kaimyninėje Lenkijoje kilusi politinė krizė. VLIK'as įsipareigojo „atidžiai sekti įvykius Lenkijoje ir atitinkamai reaguoti į lenkų patriotų aspiracijas nusikratyti Maskvos dominavimą“⁹. Taip pat buvo pripažinta galima tiesioginė Lenkijos įvykių įtaka Lietuvos laisvinimo procesui. Be to, seime

aptarta vakarinių Lietuvos sienų problema. Mažosios Lietuvos rezistencinio sąjūdžio (toliau – MLRS), kuris įėjo į VLIK'ą, iniciatyva buvo prisimintas 1949 m. memorandumas, kuriame teigiama, kad „Mažoji Lietuva jau nuo seno yra lietuviška teritorija.“ Todėl, paminėjus dvi Mažosios Lietuvos dalis – teritoriją dešiniajame Nemuno krante, arba Klaipėdos kraštą, ir teritoriją kairiajame Nemuno krante, arba šiaurinę Rytų Prūsijos dalį, – ir apibūdinus jų formavimosi aplinkybes bei lietuviškas istorines šaknis, išreikšta „lietuvių tautos vardu [...] savo intencija revendikuoti Mažąją Lietuvą“. Tuo klausimu paskelbtame pareiškimе pažymima, kad abi Vokietijos (VFR ir VDR) ir Lenkija pretenzijų į Mažąją Lietuvą atsisakė, o „Sovietų Sąjunga neturi nieko, kas bent iš tolo būtų panašu į istorinę pretenziją“. Pareiškimе, kurį pasirašė MLRS vicepirmininkas Jonas A. Stiklorius, tvirtinama, kad „Lietuvos teisė į Mažąją Lietuvą yra ir geresnė, ir stipresnė ir istoriniu, ir etnografiniu atžvilgiu, ir pagaliau elementariosios teisybės pagrindu“. Kaip matome, požiūris į vakarines Lietuvos sienas, pasitelkiant Helsinkio baigiamojo akto citatą, kad „galima pakeisti esamas valstybių sienas taikiais susitarimais“¹⁰, buvo išreikštas ne viso VLIK'o, o tik vienos jo sudedamosios grupės – MLRS – vardu.

Vykdydamas nuoseklią ir aktyvią laisvinimo veiklą, VLIK'as 1981 m. atkreipė pasaulio dėmesį į lietuvių disidentų padėtį ir likimus SSRS. Vakarų pasiekė žinia, kad 1981 m. birželio 15 d. nuteistas septynerius metus kalėti Lietuvos Helsinkio grupės narys Vytautas Skuodis, protestuodamas prieš Lietuvos okupaciją, pradėjo bado streiką. Reaguodamas į tai, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis 1981 m. birželio 26 d. išsiuntė telegramą JAV Kongreso nariams. 1981 m. liepos 27 d. sulaukta JAV valstybės departamento atsakymo, kuriame reiškiamas JAV raginimas „visas šalis gerbti asmens teisę

į saugumą, pagrindinių žmogaus poreikių tenkinimą, visų pagrindines politines bei pilietines teises“¹¹. Rašto pabaigoje patikinama, kad bus dedamos visos pastangos V. Skuodžiui padėti. Apie sovietų okupuotoje Lietuvoje vykstantį religinį ir tautinį pasipriešinimą savo 1981 m. rugpjūčio 5 d. pareiškimu VLIK'as išsamiai informavo JAV CSCE¹². Tais pačiais metais tragiškai žuvus kunigui Broniui Laurinavičiui, vienam iš dviejų likusių neįkalintų Lietuvos Helsinkio grupės (toliau – LHG) narių, gruodžio 8 d. VLIK'o vardu buvo išsiųsta telegrama į Madridą amerikiečių delegacijos vadovui Maxui Kampelmanui¹³. Gruodžio 18 d. K. Bobelis iš jo sulaukė atsakymo, kuriame su liūdesiu sutinkama žinia apie LHG nario kun. B. Laurinavičiaus mirtį ir garantuojama, kad JAV delegacija Madride „reikš susirūpinimą Pabaltijo tautomis ir mėgins padėti tiems, kurie verčiami kentėti, ir reikalavimą, kad Sovietų vyriausybė įvykdytų savo Helsinkio Baiginiame Akte numatytus įsipareigojimus“¹⁴.

Sulaukusi signalų, kad sovietai ėmė dar smarkiau persekioti savo okupuotus kraštus, VLIK'o valdyba 1981 m. spalio 22 d. išsiuntė 27 nekomunistinėms ESBK valstybėms memorandumą dėl padėties Lietuvoje. Dokumente pakartotinai paviešintas 1979 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje paskelbtas Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumas dėl Molotovo–Ribbentropo pakto padarinių Baltijos šalims. Rašte VLIK'o vadovybė išreiškė susirūpinimą, kad jau vykstant Madrido susitikimui „sovietai įkalino veik visus Maskvos deklaraciją pasirašiusius ir Lietuvos Helsinkio grupės narius bei juos pakeitusius asmenis“, ir pažymėjo, kad SSRS saugumas susidoroja su disidentais, pasitelkdamas psichiatrijos ligonines, rengdamas tariamus nelaimingus atsitikimus. Pabaigoje Vakarų demokratinėms šalims išsakomas raginimas: „Neteisėtas suverenių Lietuvos, Latvijos, Estijos respublikų

užgrobimas ir tų šalių gyventojų padėtis nusipelno saugumo ir bendradarbiavimo Europos konferencijos dėmesio.¹⁵ Gautame Valstybės departamento Europos saugumo ir politikos reikalų skyriaus direktoriaus Charleso H. Thomaso atsakyme rašoma, kad Madride JAV delegacijos vadovas M. Kampelmanas „viešai apkaltino sovietus visa eile specifinių nusižengimų prieš žmogaus teises, jų tarpe tebesitęsiančias represijas prieš religinius ir tautinius aktyvistus Baltijos valstybėse“, o toliau pažymima: „baigminio akto įgyvendinimas vyksta lėtai, tačiau mes esame pasiryžę dirbti toliau, ieškodami būdų pagerinti to akto vykdymą“¹⁶. Be to, buvo dar kartą patvirtintas JAV „nusistatymas teisiškai nepripažinti Lietuvos prievartinio įjungimo į Sovietų Sąjungą“ fakto ir garantuota parama keliant minėtus pažeidimus tarptautiniuose forumuose.

Toliau formuojant laisvosios lietuvių politinės veiklos perspektyvą, o drauge stiprinant Lietuvos laisvinimo sąjūdį, buvo reikšmingas VLIK'o seimas, sušauktas Klivlande 1981 m. lapkričio 6–8 d. Jame perskaitytame pagrindiniame prof. Domo Krivicko pranešime „VLIK'o veiklos gairės besikeičiančioje tarptautinės politikos konjunktyroje“, remiantis Vakarų sovietologu Sewerinu Bialiaru, apibūdinta SSRS ekonominė ir politinė padėtis: „Brežnevo era eina į galą. Šioje eroje sovietai yra pasiekę pariteto su AJV [JAV. – J. B.] ir tapo tikra pasaulyje galybe. Sovietų imperijos ribos tapo tarptautiškai įteisintos ir suformuluota doktrina siekia patvirtinti komunistinės sistemos išlaikymą visuose komunistiniuose kraštuose.“ Pranešime taip pat pažymėta, kad „santykiai su Vakarais buvo paremti detante, kuri naudinga sovietų blokui ir patikino sovietinę ekspansiją be baimės susidurti su AJV ir sąjungininkais“¹⁷. Tačiau nuo 1979 m. vidurio pastebimas „nepalankaus ekonominio vystymosi procesas Sovietų

Sąjungoje“, o išiverždami į Afganistaną sovietai komplikavo ir savo politinę padėtį. Todėl, pasak pranešėjo, „iš esmės Reagan administracija grįžta prie „containment“ politikos, vestos Trumano ir Eisenhaverio metais“, kurios tikslas – „sulaikyti sovietų plėtimąsi“¹⁸. Svarstant galimą būsimos Lietuvos valstybės statusą, pasitelkta politologo Rimvydo Šaulio mintis, „kad kol Rusija bus komunistinė, Lietuva neatgaus nepriklausomybės“. Atsakyta ir Lietuvos su „satelitiniu statusu“, panašiu į Lenkijos ar Čekoslovakijos, šalininkams: „Tai, ką Tarybų Sąjunga užgrobė, to ji nebeatiduos, nes tai marksistinės-lenininės ideologijos požiūriu būtų „istorijos rato pasukimas atgal“. Vadinasi, „ne rusiškas imperializmas, o rusiškas komunizmas yra mūsų pagrindinis priešas“¹⁹. Kita vertus, buvo pripažinta, jog ši problema vertintina reliatyviai, nes „abi apraiškos veda į tautų pavergimą“. Pasak pranešėjo, gilinantį į istoriją, matyti, kad „Leninas ir Stalinas priėmė vakarietišką filosofiją marksizmą ir priderino prie Rusijos realybės. Tuo būdu nuo Stalino laikų nėra pagrindinio konflikto tarp sovietinės ideologijos ir rusiško nacionalizmo.“²⁰ Toliau atkreiptas dėmesys, kad SSRS pažeidinėja Helsinkio baigiamajame dokumente užfiksuotus principus, ir pateiktas savotiškas tų pažeidimų dešimties punktų sąrašas: 1) tautų apsisprendimo teisės pažeidimas; 2) savavališki areštai ir kaliniai; 3) žiaurus, nehumaniškas ir žeminantis traktavimas ir bausmės; 4) vidaus tremtis; 5) savavališkas kišimasis į privatų gyvenimą (šeimą, namus, korespondenciją); 6) laisvės judėti krašto viduje atėmimas ar apribojimas bei teisės išvykti ir grįžti į savo kraštą paneigimas; 7) teisės į minties, sąžinės, religijos ir įsitikinimų laisvę paneigimas; 8) tikinčiųjų pavertimas antrarūšiais piliečiais ir diskriminavimas; 9) vietos gyventojų diskriminavimas darbe, apsirūpinant butais, švietime ir socialinėje srityje; 10) viešas pažeminimas,

socialinė obstrukcija, izoliavimas lageriuose ir psichiatrijos ligoninėse.

D. Krivicko svarstymus savo pranešime tęsė VLIK'o pirmininkas K. Bobelis. Apžvelgęs ESBK proceso įtaką Lietuvos laisvinimui, jis teigė: „Nors pats Helsinkio aktas praktiškos naudos nedaug šiuo metu teduoda, bet jo moralinė reikšmė ir įtaka yra nepaprastai didelė.“ Pripažinus, kad nėra galimybės Lietuvos laisvės bylą kelti Jungtinėse Tautose (toliau – JT), nes ten „yra absoliuti sovietų įtaka“, sakoma, kad „Europoje kiek kitaip“. Čia laisvinimo problema yra stipriai plėtotina, nes dar galima tikėtis JAV ir Kanados paramos²¹. Vilčių visai Rytų Europai teikė Lenkijoje kilęs „Solidarumo“ judėjimas, kurį komunistai bandė nuslopinti 1981 m. gruodžio 13 d. šalyje paskelbdami karinę padėtį. Reaguodamas į įvykius kaimyninėje Lenkijoje ir tikėdamas, kad jie turės įtakos ir Lietuvos laisvinimui, VLIK'o pirmininkas 1981 m. gruodžio 22 d. nusiuntė JAV prezidentui Ronaldui Reaganui telegramą. Joje pritariama JAV „tvirtai ir teisingai pozicijai“ ir teigiama: „Mes pilnai suprantame ir palaikome Lenkijos „Solidarumą“ ir jo principus, kadangi Lietuva ir kitos dvi Pabaltijo valstybės jau 40 metų neša sunkų Sovietų Sąjungos okupacijos ir priespaudos jungą.“²²

Jau nuo 1980 m. VLIK'as daug dėmesio skyrė ryšiams su EP, kurį sudarė dešimt Vakarų Europos valstybių. Ryšiams palaikyti buvo paskirtas nuolatinis VLIK'o atstovas A. Venskus, atstovaujantis ir Prancūzijai. Jis periodiškai lankėsi Briuselyje ir Strasbūre, kur posėdžiavo EP. Ten susitikdavo su EP pareigūnais ir pristatydavo VLIK'o poziciją Baltijos valstybių reikalu. Pavyzdžiui, 1982 m. rugsėjo 16–17 d. jis susitiko su EP pirmininko pavaduotoju Egonu Klepschu, Politikos komiteto pirmininku Marianu Rumoru, krikščionių demokratų frakcijos pirmininku Paolu Barbiu, Didžiosios Britanijos atstovu Adamu M. Fergussonu

ir Baltijos šalių bičiuliu iš Austrijos Otto von Habsburgu. Pastarasis tokį epitetą įgijo pelnytai – dar 1982 m. balandžio 28 d. jis įteikė EP Politikos komiteto raportą apie padėtį Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Šio pranešimo pagrindu imta rengti būsimos EP rezoliucijos projektą²³.

1982 m. kovo 13 d. Vašingtone susirinkusi naujoji VLIK'o valdyba – K. Bobelis (pirmininkas), D. Krivickas (pirmininko pavaduotojas), K. Jurgėla (vicepirmininkas), Elena Armanienė (įždininkė), J. A. Stiklorius (sekretorius), Vytautas Jokūbaitis (vicepirmininkas), Jokūbas Stukas (vicepirmininkas), Nijolė Vaitiekūnienė, Liūtas Grinius, Jonas Daugėla – užsibrėžė koreguoti politinės veiklos kryptis, numatydama daugiau dėmesio skirti santykiams su EP ir Helsinkio procesui, o konkrečiai – Madrido konferencijos eigai²⁴. Tuo metu VLIK'as svarstė bendradarbiavimo su okupuota Lietuva problemą, patvirtindamas galioti ankstesnę laisvosios lietuvių nuostatą, kurios pagrindas – 1966 m. Klivlando ir 1974 m. Vait Pleinso (Niujorkas) nutarimai. Vadinasi, bendravimas su okupuoto krašto gyventojais apsiriboja „privacia asmenine plotme“, o „kiekviena laisvės kovos iniciatyva“ yra vertinama, bet siekiama, „kad ji būtų suderinta su Lietuvos laisvinimo veiksmų politika ir taktika“²⁵.

VLIK'as, plėsdamas savo veiklos geografią, toliau siekė stiprinti ryšius su kitų žemynų laisvąja lietuvių. 1982 m. K. Bobelis lankėsi Australijoje, kur birželio 18 d. dalyvavo Melburne vykusiame šio žemyno Baltų tarybos posėdyje. Pasidžiaugęs palankiu Australijos valdžios požiūriu į Baltijos šalių laisvės bylą, VLIK'o pirmininkas pasisakė „prieš besąlyginį pabaltiečių bendradarbiavimą su sovietinėmis įstaigomis“. Birželio 20 d. Melburno lietuvių namuose buvo surengtas trėmimų į Sibirą minėjimas. Jame dalyvavo Australijos parlamento narys Rogeris Shiptonas, kuris

priminė 1979 m. parlamente skaitytą pranešimą apie Baltijos šalių gyventojų trėmimą į Sibirą. Anot parlamentaro, jei nebus kam pasipriešinti komunistams, „pasaulio laukia Pabaltijo likimas“. Birželio 24 d. Sidnėjuje besilankantį K. Bobelį priėmusiam parlamento opozicijos vadovui Johnui Dowdui buvo įteiktas VLIK'o laiškas – Australijos vyriausybei adresuotas memorandumas, kuriame padėkota už atšauktą Baltijos šalių okupacijos *de jure* pripažinimą. Apibendrinamas vizito Australijoje rezultatus, VLIK'o pirmininkas davė interviu savaitraščiui „The Catholic Weekly“. Šio leidinio 1982 m. liepos 11 d. numeryje išspausdintame straipsnyje išsamiai aprašyta okupuotos Lietuvos padėtis ir nušviesta VLIK'o misija – „kalbėti už tuos, kurie negali kalbėti už save už geležinės uždangos, ir pristatyti savo bylą laisvajam pasauliui“²⁶. Viešnagės metu paskirtas VLIK'o atstovas Australijoje – juo tapo Algis Taškūnas, leidinio „Baltic News“ redaktorius. Šio vizito tikslas plėsti Lietuvos ir kitų Baltijos šalių laisvės bylos rėmėjų ratą buvo pasiektas: greta Šiaurės ir Pietų Amerikos, Europos atsirado ir Australija. Netrukus sulaukta ir rezultato – 1982 m. gruodžio 14 d. Australijos Senatas priėmė rezoliuciją, kuria kreipėsi į vyriausybę, o kartu ragino JT Generalinę Asamblėją „atkreipti dėmesį į pavergtųjų Pabaltijo valstybių gyventojų balsą“ ir „pripažinti šioms buvusioms nepriklausomoms valstybėms teisę pačioms apsispręsti ir laisvai siekti ekonominio, socialinio ir kultūrinio vystymosi“²⁷.

Žinios apie teigiamus poslinkius rengiant EP rezoliuciją Baltijos valstybių klausimu VLIK'as sulaukė 1982 m. rugsėjo 23 d. EP Politinė komisija priėmė rezoliuciją dėl padėties Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje²⁸. Ją dar 1981 m. sausio 8 d. pateikė keturi britų ir du danų parlamentarai: Jamesas Scottas-Hopkinsas, Diana Louise Elles, Alanas R. Tyrellis, Nicholas Bethellis, Paulas Milleris

ir Kentas S. Kirkas. 1982 m. balandžio 28 d., EP išklausus O. von Habsburgo pranešimą, buvo priimtas rezoliucijos projekto tekstas. Jį formuluojant atsižvelgta į 1960 m. EP rezoliuciją ir atsiliepta į 1979 m. Keturiasdešimt penkių pabaltiečių pareiškimą, smerkiantį Molotovo-Ribbentropo paktą.

Kadangi EP rezoliucijos priėmimo proga buvo rengiamasi Pasaulio baltų santalkos vardu siųsti bendrą memorandumą, atskiro dokumento, prašančio europiečius paremti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, VLIK'as neskelbė. Sužinojęs tikslią EP rezoliucijos Baltijos valstybių reikalu svarstymo ir galimo priėmimo datą, VLIK'as sudarė delegaciją. Vykti į Strasbūrą, be VLIK'o pirmininko K. Bobelio, atstovo prie EP A. Venskaus, buvo pakviesti diplomatas Albertas Gerutis (Šveicarija), Kanados LB pirmininkė J. Kuraitė-Lasienė, JAV LB pirmininkas Antanas Butkus, Didžiosios Britanijos lietuvių sąjungos pirmininkas Z. Juras, Socialdemokratų partijos atstovas Juozas Vilčinskas, Eltos korespondentė Paryžiuje B. Venskuvienė, Vakarų Vokietijos LB atstovas Vytautas Bilaitis (jį vėliau keitė Jonas Norkaitis)²⁹. Visi jie turėjo nuveikti lobistinį darbą, VLIK'o vardu prašydami tarpininkauti įvairių partijų frakcijose.

Rezoliucijos EP tema vyravo ir 1982 m. lapkričio 6–7 d. Los Andžele vykusiame metiniame VLIK'o seime. K. Bobelio skaitytame pagrindiniame pranešime buvo pasidžiaugta 1980 m. užmegztais tiesioginiais ryšiais su EP ir rengimusi ten svarstyti Politinės komisijos priimtą rezoliuciją Baltijos valstybių klausimu³⁰. Šis faktas akcentuotas ir VLIK'o seimo priimtose rezoliucijose. Jose teigiama, kad VLIK'as raginamas drauge su „Lietuvos diplomatine tarnyba ir politinėmis organizacijomis sekti Europos Parlamento darbus ir imtis reikalingų žygių, kad pasiūlyta Europos Parlamento Politinės Komisijos rezoliucija būtų priimta Europos Parlamento pilnaties

sesijoje³¹. Pasklidus žiniai, kad 1983 m. sausio 13 d. EP asamblėjoje pradėta svarstyti rezoliucija dėl padėties Baltijos šalyse, sudarytoji VLIK'o delegacija aplankė daugelį EP atstovų, prašydama šią rezoliuciją paremti³².

Nuolatinė VLIK'o laisvinimo veikla pasitelkus Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumą ir aktyvi O. von Habsburgo pozicija buvo apvainikuota sėkme ir laisvoji Europa išgirdo pavergtosios Europos balsą. EP, atstovaujamas dešimties Europos valstybių, priėmė rezoliuciją. Iš posėdyje dalyvavusių 112 europarlamentarų 98 balsavo už rezoliuciją, 6 – prieš (graikų, prancūzų komunistai ir britų socialistai), o 8 susilaikė³³. EP atkreipė dėmesį į Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumo svarbą ir pažymėjo, kad Sovietų Sąjungos įvykdyta šių trijų valstybių aneksija rėmėsi Molotovo–Ribbentropo paktu, kuris pažeidė visuotinai pripažintą tautų apsisprendimo teisę. Minėtu memorandumu pasipriešinimo sovietų okupacijai dalyviai kreipėsi į SSRS, Vakarų ir Rytų Vokietijų vyriausybes, prašydami Molotovo–Ribbentropo pakta paskelbti negaliojančiu ir panaikinti jo padarinius, kartu paragino valstybes Atlanto chartijos signatares pasmerkti šį pakta, o JT Generalinį sekretorių pakvietė artimiausioje JT sesijoje apsvarstyti padėtį Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. EP priminė XX a. penktajame dešimtmetyje Baltijos kraštuose aštuonerius metus vykusį ginkluotąjį pasipriešinimą ir tai, kad 665 tūkst. estų, latvių, lietuvių buvo ištremti į Sibirą. Formuliuodamas rezoliucijos motyvus, EP argumentavo, kad SSRS sulaužė su Lietuva, Latvija ir Estija sudarytas taikos sutartis, kurios garantavo šioms valstybėms teritorinę neliečiamybę, ir nurodė, kad Helsinkio baigiamojo akto aštuntasis principas numato tautų teisę į apsisprendimą ir teisę laisva valia nustatyti savo politinį vidaus ir užsienio statusą. Toliau rezoliucijoje, pasmerkus Molotovo–Ribbentropo pakta ir

SSRS įvykdytą okupaciją bei priminus JAV, Kanados, Didžiosios Britanijos, Australijos ir Vatikano deklaruojamas Baltijos valstybių pripažinimo politikos sampratas, Europos valstybių užsienio reikalų ministrai paraginti palankiai vertinti Keturiasdešimt penkių pabaltiečių pareiškimą ir teikti svarstyti Baltijos valstybių klausimą JT Dekolonizavimo komitetui. Taip pat pažymėta, kad Helsinkio pasitarimo peržvalgos konferencijos turėtų atkreipti dėmesį į sunkią Baltijos šalių gyventojų padėtį³⁴. Šia savo rezoliucija EP pirmą kartą po sovietų okupacijos pasmerkė gėdingą vokiečių Reicho ir Sovietų Sąjungos sandėrį ir antrą kartą (po 1960 m. Europos Tarybos rezoliucijos) akcentavo neteisėtą Baltijos šalių okupaciją ir būtinybę latviams, estams ir lietuviams pasinaudoti numatyta apsisprendimo teise. Europa, reikšdama savo gynybinius interesus, pralaužė tylos sieną, kuria iki tol atsitvėrusi toleravo SSRS Antrojo pasaulinio karo užkariavimus ir viešpatavimą Rytų ir Vidurio Europoje, o kartu paliudijo, kad neatsisako esminių demokratijos principų, nes „atiduodama Pabaltijos valstybes Maskvos „švelniai globai“ Europa amputuotų pati save“³⁵. Tai gerokai sustiprino Baltijos šalių išeivių laisvinimo veiklą siekiant, kad Estija, Latvija ir Lietuva galėtų vykdyti suverenias teises. „Ne laisvės lūkesčius, bet ir viltį matyti Baltijos valstybių atstovus EP ir pasukti kelią „į didžiąją Europą“, kai visos Europos tautos sudarys EP“³⁶, – pareiškė priėmus rezoliuciją VLIK'o surengtame susitikime dalyvavę europarlamentarai A. R. Tyrellis ir O. von Habsburgas. EP rezoliuciją dėl padėties Baltijos valstybėse pastebėjusi žiniasklaida komentavo ją Vakarų Europos laikraščiuose ir „Voice of America“ („Amerikos balso“) radijuje. VLIK'o pirmininkas K. Bobelis žinią apie EP rezoliuciją perdavė JAV ESBK delegacijos vadovui M. Kampelmanui ir JAV Kongreso CSCE pirmininkui D. B. Fascellui³⁷. Užsimezges VLIK'o ryšys su EP nariu

O. von Habsburgu nenutrūko ir priėmus šią rezoliuciją. Savo 1983 m. kovo 22 d. laiške europarlamentaras K. Bobelį patikino: „Jūs galite pasitikėti, kad mes neeisime, kad šio reikalo eiga sustotų“³⁸ ir pareiškė, kad Europos valstybių užsienio reikalų ministrai turi siekti tolesnės EP rezoliucijos Baltijos valstybių klausimu eigos.

Tiesioginį VLIK'o bendradarbiavimą su EP pagyvino A. Venskus. Jis reguliariai lankėsi Strasbūre ir siekė, kad Baltijos šalių klausimas būtų keliamas JT. Toliau veikdamas šia linkme, 1983 m. balandžio 12 d. VLIK'o pirmininkas išsiuntinėjo raštus Europos valstybių užsienio reikalų ministrams. Primenant Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumą ir EP priimtą rezoliuciją buvo raginama pritarti Lietuvos, Latvijos, Estijos nepriklausomybės atkūrimui³⁹. Nors iš dešimties EP sudarančių valstybių aštuonios buvo aiškiai pareiškusios, kad nepripažįsta trijų Baltijos šalių įjungimo į SSRS, bet užsienio reikalų ministrai, atsižvelgdami į tarptautinę padėtį, vadovavosi „realistiniu vertinimu“. Pavyzdžiui, Vakarų Vokietijos užsienio reikalų ministras Hansas Dietrichas Genscheris europarlamentarui O. von Habsburgui nusiųstame atsakyme samprotavo, kad „formalus Pabaltijo problemos pristatymas Jungtinėms Tautoms arba kuriai nors jos pakomisių neduotų teigiamų pasekmių“⁴⁰. Žinant, kad SSRS ir jos sąjungininkės turėjo persvarą JT, buvo pakartota septintojo dešimtmečio JAV pozicija, kad tokių veiksmų padariniai būtų neigiami ir tik pakenktų Baltijos šalių laisvės bylai. Nesutikdamas su šiuo „realistiniu“ požiūriu, O. von Habsburgas apgailestavo, kad kai „mažieji baudžiami“ ir „didiesiems nieko nedaroma“, tada „paniekinami visų moraliniai principai, kuriais turėtų remtis dekolonizacija“. Jam antrindamas europarlamentaras britas Andrew Pearce'as pareiškė, kad „sovietų vykdoma kolonizacija turėtų būti kritikuojama

lygiai taip, kaip ir kitų valstybių panašūs veiksmai“⁴¹. Mėginimų paskatinti Europos valstybių užsienio reikalų ministrus aktyviau spręsti Baltijos šalių klausimą būta ir 1983 m. rugsėjo 14 d., kai Strasbūre lankėsi VLIK'o atstovas EP A. Venskus, tačiau Lietuvos, Latvijos ir Estijos problema nebuvo pateikta svarstyti JT.

1983-ieji buvo metai, paženklinanti ne tik sėkme keliant Lietuvos laisvės bylą tarptautiniu mastu, bet ir VLIK'o veiklos 40-mečio sukaktimi. Šiai progai buvo skirtas lapkričio 12–13 d. Detroite vykęs seimas. Neeilinių seimą apsilankymu pagerbė politinės veiklos partneriai – LDT atstovas ir Lietuvos ambasadorius prie Šventojo Sosto Stasys Lozoraitis (jaunesnysis), ALT pirmininkas K. Šidlauskas, JAV LB pirmininkas A. Butkus, buvęs VLIK'o pirmininkas Kęstutis Valiūnas. LDT atstovas S. Lozoraitis perskaitė pranešimą „Vakarų Europos tarptautinė politika Sovietų Sąjungos atžvilgiu“. Jame pabrėžtas reikšmingas JAV užsienio politikos bruožas – siekis sulaikyti komunizmo ekspansiją ir priartinti sovietų imperijos žlugimą. Pirmininkas K. Bobelis pažymėjo: „Aš tą griuvimą savo vizijose matau ir matau ne taip toli, matau artėjantį kasdien [...], atnešantį Lietuvai ir lietuvių tautai taiką ir ramybę pasauliui.“⁴² Paskelbtame pareiškime VLIK'as pabrėžė bendradarbiavimo su LDT, ALT, Lietuvos laisvės komitetu ir PLB svarbą, išreiškė nuolatinį siekį „kreipti laisvojo pasaulio valstybių, tarptautinių organizacijų dėmesį į Sovietų Sąjungos įvykdytą Lietuvos aneksiją kaip tarptautinį nusikaltimą“ ir reikalauti, kad būtų „atstatytas Lietuvos suvereninių teisių vykdymas“⁴³. Toliau išreikštas požiūris į Baltijos šalių padėtį, kad „Lietuva, Latvija ir Estija ne pačios laisvai savo noru pasirinko sovietinę santvarką, bet buvo, kariniai jas okupavus, prievarta įjungtos į Sovietų Sąjungą“, ir pateiktas tarptautiniu mastu pripažintas jos vertinimas:

„šis sovietų veiksmas yra agresija, smurto aktas, įvykdytas pasiremiant Molotovo-Ribbentropo paktu“⁴⁴. Reikšminga, kad Lietuvos laisvinimo procese VLIK'as išvelgė naujų politinių ženklų, kuriuos grindė žymių Vakarų valstybių politikų pasisakymais. Buvęs Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras Matthew Carringtonas, svarstydamas Rytų Europos keliamas moralines ir politines problemas, teigė: „Mes turime istorinę prievolę ir politinę ir moralinę atsakomybę palaikyti jų teisę į laisvę ir apsisprendimą.“ Vokietijos Federacinės Respublikos užsienio reikalų ministras H. D. Genscheris pažymėjo, kad Rytų ir Vidurio Europos tautos „turi reikalauti žmogaus teisių įgyvendinimo ir jų teisės apsispręsti“, o „senoji dominavimo ir subordinacijos sistema turi būti pakeista visų kraštų lygiomis teisėmis ir tautų apsisprendimo teise“. Baltijos šalių teisę laisvai spręsti savo likimą patvirtino ir JAV prezidentas R. Reaganas⁴⁵. Todėl VLIK'as iškėlė aiškius ateities siekinius: išvesti iš Lietuvos sovietų kariuomenę ir leisti laisvai, be „svetimos valstybės grasinimo ar spaudimo, nustatyti savo valdymo formą“⁴⁶.

Naujos Lietuvos laisvinimo veiklos idėjos atsispindėjo ir Detroito seime priimtose VLIK'o rezoliucijose. Dokumentą sudarė trys dalys, išreiškiančios tris svarbiausius VLIK'o veiklos barus. Pirmojoje dalyje, pavadintoje „lietuvių tautos reikalais“, pažymima, kad okupuotame krašte, kuriame sovietai vykdo „genocidinę politiką“, pasireiškiančią trėmimais, areštais, religiniu persekiojimu, rusinimu, kolonizavimu ir ekonominiu išnaudojimu, atsirado naujų laisvės siekio apraiškų, bylojančių „tautos patvarumą“. Atskirai pabrėžiama aktyvi Lietuvos katalikų teisėms ginti komiteto veikla ir „Helsinkio Akto raidės ir dvasios laužymas“ (minimi kunigų Alfonso Svarinsko ir Sigito Tamkevičiaus įkalinimo atvejai)⁴⁷. Antroje, „lietuvių bendradarbiavimo reikalais“, patvirti-

nama politinių Lietuvos laisvinimo veiksmų „sutartina ir suderinta veikla“, pagrįsta „lietuviško solidarumo dvasia ir pagarba [...] vykdytojams“. Todėl atkreipiamas dėmesys į moralines vertybes atsisakant „piktos kritikos“, o iškeliant „politinių veiksmų svarbą ir jų naudą mūsų tautai“⁴⁸. Trečiojoje, „VLIK'o darbų reikalais“, dėstomos aktualios Lietuvos laisvinimo problemos. Turint omeny EP 1983 m. sausio 13 d. rezoliuciją, raginama pasinaudoti „naujomis nuotaikomis“, išryškėjusiomis Europos Bendrijos šalyse, ir kviečiama stiprinti veiklą Senajame žemyne. Kartu lietuvių visuomenė skatinama aktyviau skleisti žinias apie Europos ekonominės bendrijos valstybių politinius, socialinius ir ekonominius laimėjimus, jų politinę ir ūkinę integraciją, kuri garantuoja politinį tų šalių suverenumą ir nepriklausomybę. Be Europos suvienijimo idėjos sklaidos, VLIK'as siekė, „kad pasyvi Lietuvos okupacijos nepripažinimo pozicija būtų pakeista į aktyvią ir veiksmingą akciją“. Tai buvo nauja Lietuvos laisvinimo veiklos kokybė, grindžiama garantuojamomis pagrindinėmis žmogaus ir tautų teisėmis ir laisvėmis, demokratijos ir antikomunizmo plėtra. Be to, VLIK'as pabrėžė dėmesį lietuvių, gyvenančių Seinų krašte ir Baltarusijoje (Gudijoje), problemoms⁴⁹.

1984 m. VLIK'as, būdamas ištikimas savo moto, teigiančiam tvirtą ir nekintamą įsipareigojimą Lietuvos laisvinimo reikalui, toliau aktyviai dirbo. Nors Europos Bendrijos užsienio reikalų ministrų taryba neteikė Baltijos šalių klausimo svarstyti JT Dekolonizavimo komisijai, šių kraštų laisvės byla darėsi vis žinomesnė pasaulyje. Tai patvirtina europarlamentaro A. R. Tyrellio mintys, išsakytos 1984 m. pradžioje Londone vykusioje tarptautinėje žmogaus teisių konferencijoje: „už savo įnašą į pranešimo [Europos Parlamente. – J. B.] apie Pabaltijo valstybes suredagavimą aš gavau laiškų iš visų pasaulio kampų. [...] Mes žinome, kad

jie siekia mus padrąsinti toliau veikti ir daryti naujų pastangų.⁵⁰

Sovietų Lietuvoje stiprėjant religiniam katalikų persekiojimui, VLIK'o atstovas prie EP A. Venskus 1984 m. sausio 18 d. lankėsi Strasbūre ir susitiko su EP pirmininko pavaduotoju E. Klepschu, parlamentarais O. von Habsburgu, Marlene Lenz, Adamu Fergussonu, Pierre'u Pflimlinu ir Rudolfu Wedekingu. Keliant Lietuvos laisvės klausimą, susitikime pabrėžta religijos varžymo problema. Pokalbiuose išryškėjo, kad EP narys O. von Habsburgas krikščionių demokratų grupės vardu pateikė naujos rezoliucijos projektą. Apie tai europarlamentaras pranešė ir K. Bobeliui⁵¹. Europos Parlamentui teikiamame dokumente minimas kunigų S. Tamkevičiaus ir A. Svarinsko, sovietų nuteistų už religinę organizacinę veiklą, faktas, fiksuojami Sovietų Sąjungoje nesiliaujantys žmogaus teisių pažeidinėjimai ir raginama ESBK „pareikšti Maskvai griežtą protestą šiais klausimais“. Numatomos priimti rezoliucijos pabaigoje EP išreiškia „europietišką solidarumą sunkiai kenčiančiai lietuvių tautai ir jos religinėms bendruomenėms“⁵².

Atkreipdamas dėmesį į Baltijos šalių padėtį nulėmusius praeities tarptautinius susitarimus, VLIK'as pateikė vieno šių susitarimų – Jaltos konferencijos, kurios 40-metis netrukus turėjo būti minimas, – vertinimą. Kaip žinia, 1945 m. vasario 11 d. Jaltoje susitikę JAV prezidentas Franklinas D. Rooseveltas, Didžiosios Britanijos premjeras Winstonas S. Churchillis ir SSRS Komisarų Tarybos pirmininkas Josifas Stalinas paskelbė Išlaisvintosios Europos deklaraciją, kuri nubrėžė bendrąsias Senojo žemyno politinių ir ūkinių problemų sprendimo gaires. Jaltoje priimtiems nutarimams apsvarstyti VLIK'as paskyrė tarybos posėdį, vykusį 1984 m. gegužės 12 d. Čikagoje. Jame pranešimą skaitė D. Krivickas⁵³. VLIK'o paskelbtame pareiškime Jaltos konferencijos klausimu

pažymėta, kad Išlaisvintosios Europos deklaracijoje teigiamas „suvereninių teisių ir savivaldos atstatymas toms tautoms, iš kurių prievarta tatai išplėšė agresinės valstybės“. Deja, agresoriais savęs nelaikė trys didžiosios valstybės, Antrajame pasauliniame kare tapusios sąjungininkėmis. Pažymėta, kad Jaltos deklaracija buvo suformuluota bendrybėmis, o tai „įgalino Sovietų Sąjungą įgyvendinti Rytų ir Centro Europoje sovietizaciją“. Jaltos konferencijos dokumentai su Lietuva buvo tiesiogiai susiję tik Lenkijos ir SSRS sienos apibūdinimo kontekste. Juose minima, kad „rytinė Lenkijos siena turėtų eiti Curzono linija su 5.8 klm. nuokrypomis Lenkijos naudai kai kuriose vietose“. Tuo vadovaudamasis VLIK'as padarė tris išvadas: 1) Jaltos susitarimai teisiniu požiūriu yra tik gairės, „trečiųjų atžvilgiu, būtent Lietuvos, jie yra *res inter alios* aktai“, t. y. trečiosioms šalims nesuteikia nei teisių, nei pareigų; 2) Curzono linija yra Lietuvai nenaudinga, nes Lenkijai priskiriami Seinai, Punkskas ir kitos lietuviškos vietovės; 3) sovietų valdymas Rytų ir Vidurio Europoje, jų ten vykdomas sovietizavimas prieštarauja Atlanto chartijai ir tautų apsisprendimo principams⁵⁴. Pareiškimo pabaigoje pažymima, kad Jaltos deklaracija padalijo Europą į Rytų ir Vakarų blokus ir užkirto kelią Senajame žemyne įgyvendinti laisvų valstybių bendruomenės idėją.

Tarp VLIK'o seimo sesijų jo funkcijas vykdė Juozo G. Lazausko vadovaujama taryba. Ji ne tik planavo Lietuvos laisvinimo uždavinius, bet ir dirbo specialiose nuolatinėse komisijose. Viena jų – Lietuvos studijų komisija, kurioje veikė Algis Regis, Apolinaras Bagdonas, prof. Martinas Brakas ir J. A. Stiklorius. Komisija rūpinosi istorinės medžiagos apie Lietuvą rinkimu ir sklaidą. 1984 m. Vinco Žemaičio ir A. Regio rūpesčiu buvo išleistas Vydūno veikalas „Sieben Hunderdt Jahre Deutsch-Litauischer Beziehungen“, parengta Martyno Geležinio knyga

„Problems of Lithuania Minor“. Politinė ir teisių komisija, vadovaujama Jono Jurkūno, numatė VLIK'o strategiją ir taktiką, teikė statuto pataisų projektus, rūpinosi politiniu jaunimo auklėjimu, plėtojo su lietuviškais ir užsienio reikalais susijusią veiklą, formavo santykių su okupuotu kraštu politiką, rengė antikomunistines akcijas.

Artinantis VLIK'o įkūrimo 40-mečiui, nutarta išleisti knygą „Lietuva ir VLIK'as“, kurią redagavo Kanados lietuvių veikėjas Antanas Rinkūnas⁵⁵. Sukaktuvinis VLIK'o metus vainikavo dar viena sėkmė. Nuoseklus VLIK'o veikėjų K. Bobelio, L. Griniaus, K. Jurgėlos raginimas perkelti lietuvių programas iš „Radio Liberty“ („Laisvės radijo“) į „Radio Free Europe“ („Laisvosios Europos radiją“) buvo išgirstas. Senatoriaus Charleso H. Persy'o tarpininkaujama JAV Senato komisija 1984 m. spalio 2 d. priėmė palankų sprendimą. Tai buvo svarbus įvykis, reiškiantis Lietuvos valstybingumo fakto pripažinimą. Kaip žinia, „Laisvės radijas“ transliavo laidas tik Sovietų Sąjungos respublikoms, o „Laisvosios Europos radijo“ programos buvo skirtos Rytų Europos tautoms. Vadinas, tuo pabrėžta, kad „Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonės yra saviti ir Jungtinių Valstybių radijo transliacijos privalo atitikti jų laisvės ir apsisprendimo troškimams“⁵⁶. Toliau siekdamas skleisti VLIK'o veiklą, K. Bobelis 1983 m. spalio 13–14 d. lankėsi Toronte vykusiame metiniame Kanados LB suvažiavime. Tai buvo gera proga supažindinti Kanados lietuvius su VLIK'o darbu tarptautiniuose politikos forumuose ir Lietuvos laisvinimo procese⁵⁷. Propaguoti VLIK'o pastangas padėjo ir Tautos fondo Kanados atstovybės lėšomis tebeleidžiamos „Eltos informacijos“. Leidinys ėjo šešiomis kalbomis, jo redagavimu rūpinosi visas būrys bendradarbių: lietuvišku ir anglišku leidimu – Algirdas Landsbergis, vokišku – Kazys Baronas, prancūzišku – B. Venskuvienė, ispanišku –

Jūratė Statkutė-Rosales ir itališku – prelatas Vincas Mincevičius. Visų šių leidinių metinis tiražas buvo apie 80 000 egz. (lietuvių k. mėnesio tiražas – 3 800 egz.). Tautos fondas, vadovaujamas pirmininko Juozo Giedraičio, rūpinosi ne tik „Eltos informacijų“ leidybos finansavimu, bet ir rėmė Romos, Vatikano, kitų radijo stočių lietuviškąsias programas, skatino knygų leidybą. Antai 1983 m. buvo išleistas „Soviet Genocide in Lithuania“ antras leidimas, o 1984 m. pasirodė Juozo Ereto knyga „Russian Imperialism and Messianism“. Kad laisvoji lietuvių aktyviai remia Lietuvos laisvinimo sąjūdį, liudijo išaukęs Tautos fondo išdas. Vien per 1975–1984 m. jam buvo paaukota 1 231 767 JAV dolerių. Tapo prasminga tradicija įamžinant mirusius tautiečius aukoti Lietuvos laisvės išdai, į kurią įėjo ir Lietuvos laisvinimo fondas. VLIK'as Lietuvos laisvinimo veiklai naudojo tik šio fondo palūkanas, o izdo lėšas buvo numatyta leisti, kai Lietuva taps laisva⁵⁸.

Plėtodamas Lietuvos laisvinimo sąjūdį, VLIK'as sėkmingai panaudojo įvairius jubiliejus ir sukaktis. Artinantis šv. Kazimiero mirties 500 metų sukakčiai, per prelatą Joną Balkūną buvo nusiųstas sveikinimas popiežiui Jonui Pauliui II. Jame buvo priminta, kad sovietų valdomoje Lietuvoje tebėra varžoma religija: „Negailėstingi persekiojimai vysk. Steponavičiaus, kun. Svarinsko ir Tamkevičiaus, Sadūnaitės, Statkevičiaus, Terlecko, Petkaus ir daugelio kitų tebesitęsia, nepaisant žm. teisių deklaracijų ir Helsinkio susitarimų.“⁵⁹ Sveikinime reiškiamas viltis, kad su Šventojo Tėvo pagalba lietuviai ir kitos pavergtos tautos taps laisvos.

VLIK'o 40-mečio minėjimą vainikavo jubiliejinis seimas, 1984 m. gruodžio 1–2 d. vykęs Čikagoje. Pirmininko K. Bobelio perskaitytame pagrindiniame pranešime išryškintos dvi svarbiausios darbų sritys: 1) Lietuvos politinės veiklos išplėtimas ir koordinavimas; 2) tarptautinis atstovavimas

Lietuvos interesams. Veikdamas pirmojoje srityje VLIK'as palaikė ryšius su įvairiose demokratinėse šalyse įkurtomis lietuvių organizacijomis, steigė atstovybes Šiaurės ir Pietų Amerikoje, Australijoje ir Europoje. Be to, buvo stiprinami ir koordinuojami ryšiai su kitomis pagrindinėmis Lietuvos laisvinimo organizacijomis. VLIK'as pirmasis susidomėjo JAV teisingumo departamente veikiančiu Specialiųjų tyrimų biuru (angl. *Office of Special Investigation, OSI*), kuris, remdamasis sovietų saugumo informacija, t. y. jų liudytojais ir dokumentais, inkriminavo bylas asmenims, pasitraukusiems iš SSRS teritorijos baigiantis Antrajam pasauliniam karui. VLIK'as atkreipė dėmesį, kad OSI, nusižengdamas JAV teismų sistemai, veikia šališkai, o „KGB akcija turi pagrindinį tikslą diskredituoti etninių grupių antikomunistinę veiklą“⁶⁰.

Antrojoje srityje, anot pranešėjo, tarptautinėje plotmėje matyti naujų Lietuvos laisvinimo perspektyvų. Prie to prisidėjo 1975 m. priimti Helsinkio ESBK baigiamojo akto principai ir 1983 m. paskelbta EP rezoliucija dėl padėties Baltijos šalyse. Toliau pabrėžta, jog laisvoji lietuvių, atsидūrusi „Vakarų ir Rytų ideologinėje, militarinėje, atominėje konfrontacijoje“, neturi abejoti, „kad Lietuva bus laisva, – yra tik laiko klausimas, kada tai įvyks“⁶¹. VLIK'o veiklos gairės atsispindėjo priimtuose atsišaukimuose ir nutarimuose. Kreipimesi į lietuvių tautą buvo patikinama, kad laisvoji lietuvių pasiryžusi okupuotos Lietuvos vardu skelbti pasauliui apie pažeistas tautos teises ir varžomas žmonių laisves. Pažymima, jog „visame pasaulyje sklinda įsitikinimas, kad tautų ir žmonių laisvė yra būtina sąlyga pastoviai taikai“⁶². Prisimenant šv. Kazimiero mirties 500 metų sukaktį ir popiežiaus Jono Pauliaus II paramą lietuvių siekiam, dokumente reiškiamas susirūpinimas tautos moralinėmis vertybėmis. Pabrėžiama, kad ne laisvoji lietuvių spręš, „kas Tėvynėje

dirba savo tautos labui, o kas dėl geresnio valgio šaukšto padeda okupantams engti savo artimą, [...] kvilingus ir juodašimčius teis pati tauta žmogiškumo vardu.“⁶³

Šiuo kreipimusi VLIK'as nupiešė būsimos Lietuvos viziją – atkurti „nepriklausomą demokratišką respubliką“, paremtą 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo pareiškimais. VLIK'o atsišaukime teigiama, kad tokią valią tauta patvirtino „1918–1923 m. kovomis, 1941 m. Birželio 22 d. sukilimu, 1945–1952 m. partizaniniu pasipriešinimu Lietuvos sovietizacijai“⁶⁴, ir atkreipiamas dėmesys, kad, tokios dvasios įkvėptas, 1943 m. lapkričio 25 d. kūrėsi pats VLIK'as. Kreipimesi į lietuvių išeiviją primenama skaudi tautos sukaktis – 1985 m. sueisiantys 45 metai nuo sovietinės agresijos ir Baltijos valstybių okupacijos pradžios. Ta proga laisvoji lietuvių buvo kviečiama dalyvauti pamaldose, antisovietinėse demonstracijose, minėjimuose ir pasmerkti „sovietinį imperializmą ir Lietuvos okupaciją“⁶⁵. VLIK'as sakėsi prisidėjęs prie Pasaulio baltų santalkos, bendro Baltijos šalių išeivių junginio, organizuojamų renginių: Kopenhagos tribunolo, skirto komunistiniams nusikaltimams nagrinėti, ir Baltijos laisvės ir taikos žygio. Dar numatyta viešinti SSRS nusikaltimus Baltijos tautoms per įvyksiančius iki Vienos konferencijos Helsinkio akto peržvalgos posėdžius.

Paskelbtose VLIK'o seimo rezoliucijose atsispindi konkretūs nutarimai, įgalinantys tobulinti politinę veiklą. Buvo nutarta, kad turi aktyviau dirbti lietuvių teisėms ginti komitetas, kuris rūpinosi JAV lietuvių, atsидūrusių OSI akiratyje, gynimu. Atsižvelgiant į Rytų Lietuvos rezistencinio sąjūdžio siūlymus, priimtas kreipimasis į popiežių Joną Paulių II prašant, „kad Vilnius ir jo sritys būtų įjungti į Lietuvos bažnytinę provinciją“⁶⁶. Taip pat nurodyta, kad skatintinas

„Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ vertimas į anglų, prancūzų ir ispanų kalbas. Tai suteiktų Vakarų pasauliui informacijos apie SSRS vykdomą tikinčiųjų persekiojimą ir religijos laisvės varžymą. Laisvoji lietuvija paraginta nedalyvauti renginiuose, skirtuose Lietuvos įjungimo į SSRS 45 metų sukakčiai. Atsižvelgdamas į tarptautinę padėtį, VLIK'o seimas pažymėjo, kad vidiniai SSRS sunkumai ir Europoje besikeičianti politinė padėtis rodo mažtanti komunistinės ideologijos patrauklumą. Anot D. Krivicko, „satelitinės valstybės, ypač R. Vokietija, Vengrija ir dalinai Rumunija, bando plačiai megzti ekonominius ryšius su Vakarais, bandydamos atsipalaiduoti nuo sovietų varžtų“⁶⁷. Tai patvirtino ir keliama Vokietijų suvienijimo idėja bei „Solidarumo“ judėjimas Lenkijoje. Vakaruose išsiplėtojęs Lietuvos laisvinimo sąjūdis neliko nepastebėtas: vykstant VLIK'o seimui atėjo žinia, kad popiežius Jonas Paulius II apdovanojo K. Bobelį aukščiausiu pasauliečiams skiriamu žymeniu – Šv. Grigorijaus ordinu⁶⁸.

1985 m. balandžio 20 d. keitėsi VLIK'o valdyba. Pirmininku buvo patvirtintas K. Bobelis, pavaduotoju D. Krivickas. Greta senbuviai E. Armanienės, Vytauto Jokubaičio, K. Jurgėlos, J. A. Stikloriaus, J. Stuko buvo išrinkta Ofelija Barškietytė, L. Grinius, Juozas Vytėnas. Eltos vedėja patvirtinta Margarita Simaitienė⁶⁹. Naujoji valdyba, išrinkta trejiems metams, pasiryžo stiprinti Lietuvos laisvinimo sąjūdį, juolab kad besiklostanti tarptautinė padėtis žadėjo Europos keitimosi galimybės.

Madrido konferencija, užtrukusi iki 1983 m. rugsėjo 9 d., numatė, kad iki kitos ESBK baigiamojo akto peržvalgos dar turėtų vykti dalinių pasitarimų, kuriuose būtų svarstomi aktualūs tarptautiniai klausimai, atspindintys Helsinkio baigiamojo akto principus. Vienas tokių žmogaus teisių problemoms skirtų pasitarimų buvo numatytas

1985 m. gegužės 5–7 d. Otavoje. VLIK'as, suvokdamas galimybę panaudoti šį forumą Lietuvos laisvinimo reikalui, parengė memorandumą ir įteikė jį 27 ESBK dalyvėms (išskyrus SSRS ir jos sąjungininkes)⁷⁰. Tai leido pavišinti sovietų žmogaus teisių pažeidinėjimą ir laisvių varžymą Lietuvoje. Pasibaigus Otavos konferencijai, Vašingtone 1985 m. birželio 25 d. įvyko susitikimas su JAV delegacijos ESBK vadovu Richardu Schifteriu, kuris pasižymėjo keldamas žodžio laisvės pažeidinėjimus sovietų okupuotuose kraštuose. Susitikime dalyvavo ir VLIK'o valdybos nariai K. Jurgėla, J. Vytėnas, Eltos vedėja M. Simaitienė. Pastaroji atkreipė JAV delegacijos dėmesį į vartojamus terminus: „lietuviai, latviai ir estai turėtų būti vadinami „ne tautinėmis mažumomis“, bet okupuotomis tautomis“⁷¹.

Drauge su kitų Baltijos šalių išveiviais VLIK'as pažymėjo Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo dešimtmetį ir dalyvavo 1985 m. Kopenhagoje vykusiame Baltijos tribunole. Šiam tarptautiniam tribunolui K. Bobelis įteikė pareiškimą su kaltinimais Sovietų Sąjungai. Dokumente, išdėsčius Lietuvos istorijos faktus, akcentuojama kovos už laisvę idėja ir primenamos pasipriešinimo okupacijai formos: partizaninis karas, pagrindžio veikla, protestai prieš religijos varžymą ir siekį „paversti lietuvių kultūrą sovietiniu hibridu“. Tvirtinama, kad SSRS – „pasaulio brutaliausia kolonijinė galybė“, paneigianti vieną pagrindinių ESBK baigiamojo akto principų – laisvo tautų apsisprendimo teisę. Pasak pareiškimo, Lietuvoje įžvelgiami „akivaizdūs visų, kaip kolonijų valdomų šalių, bruožai: ūkinis išnaudojimas, svetimų kultūrinių struktūrų ir vertybių brukimas, religijos persekiojimas, žmogaus teisių paneigimas, rusinimas“. Pažymima, kad VLIK'as buvo sukurtas siekiant pasipriešinti nacių Vokietijai; šiai žlugus ir Lietuvą aneksavus SSRS, organizacijos tikslu tapo

„atstatyti Lietuvos kaip laisvos, demokratinės Europos tautos suverenumą“. Pareiškama, kad „lietuviai niekad nesusigyvens su sovietine vergija“, ir daroma išvada: „Europoje nebus taikos, kol Pabaltijo valstybėms nebus atstatyta nepriklausomybė.“⁷² Taip VLIK'as, priešindamasis „sovietų imperialistiniams kėslams“, Baltijos tribunole atkreipė pasaulio dėmesį į Lietuvos laisvės bylos aktualumą.

VLIK'as ir jo veikėjai aktyviai reiškėsi ir Baltijos taikos ir laisvės žygyje. 1985 m. liepos 27 d., laivui „Baltic Star“ pasiekus 56-ąją lygiagrečę, į žygio dalyvius kreipėsi VLIK'o vicepirmininkas L. Grinius. Jis priminė lietuvių tautos kančias, tūkstančius bolševikų teroro aukų ir Lietuvos laisvės viltis. Sugiedojus Lietuvos himną, į jūrą buvo nuleisti vainikai, metamos gėlės ir buteliai su rašteliais ir laiškais okupuoto krašto lietuviams⁷³.

Rengiantis 1985 m. lapkritį įvyksiančiam JAV prezidento R. Reagano ir naujojo SSRS vadovo Michailo Gorbačiovo susitikimui Ženevoje, nepraleista progos priminti Lietuvos laisvės bylą. Spalio 24 d. VLIK'o pirmininkas nusiuntė JAV prezidentui laišką, kuriame, atsižvelgiant į Helsinkio susitarimus ir Atlanto chartiją, iškeltas Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės atkūrimo klausimas. Laiške išdėstyti istorijos faktai – 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos sutartis, 1940 m. SSRS įvykdyta Lietuvos okupacija. Remiantis prie laiško pridėtu Kopenhagos manifestu, konstatuojama, kad dabartinė Baltijos šalių padėtis „kenkia taikos ir laisvės įgyvendinimui Europoje ir pasaulyje, ir tikimasi, jog susitikimas Ženevoje turės teigiamų pasekmių“⁷⁴. JAV valstybės departamento 1985 m. lapkričio 14 d. atsakyme pabrėžiama, kad „Pabaltijo kraštų statusas yra svarbi šio [JAV ir SSRS. – J. B.] dialogo dalis“, ir patikinama, kad ir toliau atsisakoma pripažinti „Pabaltijo kraštų prievartinį įjungimą į Sovietų Sąjungą“. Kartu pažymima, kad pasauliniu mastu bus siekiama įgyven-

dinti asmens laisvę ir žmogaus teises, nes tai numatyta Helsinkio įsipareigojimuose, todėl bus reikalaujama, kad SSRS jų laikytųsi⁷⁵.

Toliau buvo plėtojami VLIK'o ir EP ryšiai. 1985 m. lapkričio 14–15 d. VLIK'o atstovas A. Venskus, lankydamasis Strasbūre, susitiko su europarlamentarais O. von Habsburgu, E. Klepschu ir Micheliu C. Poniatowskiu. Susitikime E. Klepschas pranešė svarbią žinią, kad Vokietijos Federacinė Respublika savo 1986 m. biudžete numatė 250 tūkst. ekiu sumą lietuvių, latvių, estų ir vengrų gimnazijoms. Tai svariai prisidėjo prie vieningos Vakarų pasaulyje Vasario 16-osios gimnazijos, kuria rūpinosi laisvoji lietuvių, sėkmingos veiklos⁷⁶. Ypač palanki Baltijos šalims buvo EP veikusi 30 krikščionių demokratų grupė. Jos vardu Vakarų Vokietijos atstovas Klausas Jägeris 1985 m. sausį pateikė pareiškimą, kuriuo Europos Taryba raginama pasmerkti sovietinį kolonializmą Pabaltijyje, o Jungtinės Tautos – paremti laisvo Baltijos šalių apsisprendimo teisę⁷⁷. Dar vienas žingsnis Rytų Europos tautų laisvės link buvo žengtas 1985 m. pradžioje, kai O. von Habsburgo iniciatyva susibūrė EP grupė. Ji įsipareigojo kiekvieną mėnesį svarstyti Rytų Europos problemas. Tuo tikslu planuota įsteigti institutą, tyrinėjantį SSRS ir Rytų Europos ekonomiką, politiką, teisę, istoriją ir literatūrą⁷⁸.

Toliau buvo plėtojama leidyba. 1985 m. spalio 12 d. vykusiam VLIK'o valdybos posėdyje buvo numatyta išleisti K. Jurgėlos knygą „Lithuania and the United States“, parengti leidinį bendradarbiaujant su lenkų išėiviais, išleisti knygą apie Kopenhagos tribunolą bei Baltijos taikos ir laisvės žygį. Posėdyje dalyvavęs Prancūzijos LB atstovas Ričardas Bačkis paliudijo savo gyvenamosios šalies susidomėjimą Baltijos šalių reikalu ir išreiškė pageidavimą skelbti daugiau informacijos apie Lietuvą ne tik anglų, bet ir prancūzų kalba⁷⁹.

Vaisingi Lietuvos laisvinimo sąjūdžio pasiekimai buvo fiksuoti tradiciniame metiniame VLIK'o seime, kuris vyko 1985 m. gruodžio 6–8 d. St. Petersburge. Jame buvo surengtas atskiras simpoziumas „Kopenhagos tribunolo, Baltijos taikos ir laisvės žygio atgarsiai besikeičiančioje Europos politikoje“⁸⁰. K. Bobelis, D. Krivickas, J. A. Stiklorius ir L. Grinius savo pranešimuose akcentavo visų šių renginių, vykusių Skandinavijoje, sėkmę ir gausų lietuvių, ypač jaunuomenės, dalyvavimą juose. Labai reikšminga, kad Baltijos tribunolas pasmerkė neteisėtą Lietuvos, Latvijos, Estijos inkorporavimą į SSRS, sovietų vykdomą kolonizavimą, tautinį, kultūrinį ir etninį naikinimą. Pavykęs Baltijos taikos ir laisvės žygis priminė Europai ir visam pasauliui Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonių likimą. Pranešimai buvo iliustruoti vokiečių sukurtu filmu apie šią Baltijos šalių išėivijos akciją. Antras seimo akcentas – 1986 m. Vienoje įvyksianti Europos saugumo ir bendradarbiavimo peržvalgos konferencija.

Nuveiktų darbų apibendrinimas ir ateities veiklos gairės atsispindėjo VLIK'o seimo rezoliucijoje. Atkreipus dėmesį į nemažą JAV ir Vakarų Europos žiniasklaidos susidomėjimą Baltijos šalių išėivijos renginiais Skandinavijoje, demokratinės valstybės buvo kviečiamos „kelti Pabaltijo valstybių okupacijos klausimą visuose tarptautiniuose forumuose ir reikalauti Lietuvai, Latvijai ir Estijai laisvės ir nepriklausomybės“. VLIK'as pakvietė laisvają lietuvių pasitikti artėjančią Vienos konferenciją surengiant „platesnės apimties akciją Europoje“. Rezoliucijoje pritaria siūlymui, kad Vilniaus arkivyskupija būtų įtraukta į Lietuvos bažnytinę provinciją, kad žemėlapiuose vietoj „Kaliningrado srities“ būtų rašoma „Mažoji Lietuva“, pasisakyta už laisvinimo veiksmų bendradarbiavimo stiprinimą, pritaria, jog būtina palaikyti santykius su okupuotu kraštu, tačiau perspėta,

kad „vieši pareiškimai žodžiu ar sovietinėje spaudoje, užgriantys esamą būklę Lietuvoje, yra žalingi ir vengtini“⁸¹. Taigi VLIK'as kiek sušvelnino 1966 m. Klivlande priimtas santykių su okupuota Lietuva nuostatas, bet kartu paragino būti atsargius siekiant išvengti sovietinių institucijų manipuliavimo išėiviais.

1986-ieji – baigiamieji pasirengimo Vienos konferencijai metai. Todėl VLIK'as, keldamas naujas Lietuvos laisvinimo iniciatyvas, veikė dar aktyviau. Jau sausio 3 d. įvykęs VLIK'o valdybos posėdis numatė patobulinti Eltos biuletenio leidimą svetimomis kalbomis. 1985 m. vasarą jo tiražas lietuvių kalba buvo 4 tūkst. egz., o anglų kalba – 2 tūkst. egz.⁸² Posėdyje buvo numatyta su latviais ir estais organizuoti bendrus platesnės apimties politinius renginius. Be to, nutarta po trisdešimties metų pertraukos grįžti į Europą ir surengti metinį seimą Anglijoje⁸³.

Siekdamas sėkmingai pasirengti Vienos konferencijai, sausio 10–31 d. VLIK'o pirmininkas K. Bobelis lankėsi Europoje, kur įvairiuose susitikimuose sukonkretino politinių renginių detales. Ciuriche VLIK'o pirmininkas pavedė Algii Klimaičiui tapti VLIK'o įgaliotiniu Vienos konferencijoje ir įkurti Baltiečių informacijos biurą. Paryžiuje įvykusiame susitikime su VLIK'o atstovu A. Venskumi aptarti Baltijos laisvės bylos plėtojimo EP reikalai. A. Venskus sutiko Vienoje organizuoti Baltijos tautų išėivijos demonstracijas. Pokalbyje su R. Bačkiu aptartos aktyvesnio Prancūzijos LB įsitraukimo į VLIK'o veiklą galimybės⁸⁴. Miunchene K. Bobelis tarėsi su Pasaulio laisvųjų latvių sąjungos veikėju Gunaru Mejerovicu, o Londone su Didžiosios Britanijos lietuvių sąjungos veikėju Z. Juru kalbėjosi apie pasirengimą būsimam VLIK'o seimui⁸⁵.

Prieš prasidedant Vienos konferencijai, 1986 m. balandžio 14–16 d. Šveicarijos mieste Berne įvyko dar vienas ESBK peržvalgos posėdis. Ta proga kovo 17 d. VLIK'as parengė

memorandumą „Apie žmonių ryšius sovietų okupuotoje Lietuvoje“ ir išsiuntinėjo jį 27 ESBK procese dalyvaujančioms ne Rytų bloko šalims. Dokumente primenamas Helsinkio baigiamojo akto šalių signatarių įsipareigojimas „palengvinti judėjimą ir ryšius tarp šių valstybių piliečių, institucijų bei organizacijų“, nes panašios nuostatos buvo išreikštos ir 1983 m. rugsėjo mėn. Madrido susitikimo baigiamajame dokumente. Tačiau „sovietinė valdžia yra ypač nepalankiai nusiteikusi prievarta prijungtų Lietuvos, Latvijos ir Estijos piliečių atžvilgiu, nes tose šalyse veikia stipri opozicija sovietiniam režimui“. Memorandume pažymima, kad lietuvių šeimos buvo išskirtos jų narius išstremiant į Sibirą ar jiems pasitraukiant į Vakarų. Teikiantys viltį šeimoms susijungti Helsinkio baigiamojo akto principai sovietų nevykdomi, o prašymus šiuo tikslu rašę asmenys laikomi „liaudies priešais“. Memorandumas dokumentuotas Kazio Ėringio ir kitų lietuvių, gyvenančių Vakaruose, atvejais, taip pat aprašomi okupuoto krašto lietuvių Editos Abrutienės, Algirdo Statkevičiaus ir V. Skuodžio atvejai. Šie žmonės „nubausti už norėjimą emigruoti“ ir „kalinami konclageriuose“⁸⁶.

Prieš prasidedant Berno konferencijai Andrejaus Sacharovo institutas ir tarptautinė organizacija „Resistance International“ surengė kontrakonferenciją, kurioje dalyvavo ir K. Bobelis. Tuo metu savo veiklą pradėjo ir Baltiečių spaudos ir informacijos biuras. Jo vadovas A. Klimaitis pasirūpino, kad būtų pavišinti faktai, atskleidžiantys SSRS nusižengimus Helsinkio susitarimams. Per Berno konferencijos pertrauką A. Klimaitis, nutaikęs progą, SSRS delegacijos nariams Jurijui Kalevui ir Viktorui Sikalovui priminė apie neteisėtą Baltijos šalių okupaciją⁸⁷. Pavykusi VLIK'o akcija Berne suteikė dar daugiau vilties, kad Vienos konferencijoje tarptautinė bendruomenė išgirs apie Baltijos šalių laisvės

lūkesčius. Suvokdamas politinių organizacijų telkimosi ir solidarizavimosi svarbą, VLIK'as atliko paskutinius pasirengimo Vienos konferencijai darbus veikdamas išvien su kitomis lietuvių organizacijomis ir partneriais iš kitų Baltijos šalių.

IŠVADOS

Remdamasis savo teise kalbėti pavergtos tautos vardu ir įtikėjęs Helsinkio konferencijos baigiamojo akto reikšme, VLIK'as pabrėžė Madrido konferencijos svarbą Lietuvos laisvinimo veiklai. Ispanijos sostinėje buvo iškeltas dar vienas ESBK baigiamojo akto aspektas, taikytinas ir Baltijos šalių laisvinimo procesui, – teritorinio vientisumo principas. Po 1981 m. VLIK'as atkreipė pasaulio dėmesį į lietuvių disidentų padėtį SSRS ir rengė memorandumus dėl padėties Lietuvoje. Įsitikinus, kad Lietuvos laisvės bylą kelti JT nėra galimybės, atkreiptas dėmesys į kiek kitaip besiklostančią padėtį Europoje. Todėl buvo paskirtas nuolatinis VLIK'o atstovas ryšiams su Europos Parlamentu. Bendradarbiaudamas su LDT ir politinėmis organizacijomis, VLIK'as nuosekliai veikė ir 1983 m. sulaukė EP rezoliucijos dėl padėties Baltijos šalyse. Toliau VLIK'as, Lietuvos laisvinimo procese įžvelgdamas naujų politinės krypties ženklų, siekė, kad „pasyvi Lietuvos okupacijos nepripažinimo pozicija“ peraugtų į „aktyvią ir veiksmingą akciją“. Tuo tikslu jis, plėsdamas politinės veiklos geografiją, stiprino ir steigė savo atstovybes Šiaurės ir Pietų Amerikoje, Australijoje ir Europoje. Buvo palikta galioti ankstesnė laisvosios lietuvių bendradarbiavimo su okupuotu kraštu nuostata. Įtvirtinęs siekį atkurti „Lietuvos suvereninių teisių vykdymą“, VLIK'as paragino politinius veiksmus Vienos konferencijoje surengti „platesnės apimties akciją Europoje“.

Nuorodos

¹ „Žmogaus teisių klausimas Madrido konferencijoje“, *Eltos informacijos*, 1980, Nr. 8, p. 3.

² „JAV Kongresas apie Pabaltijį ir sovietų pilietybę“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 1, p. 27.

³ A. Anušauskas, B. Burauskaitė, *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė*, Vilnius, 2002; J. Aničas, *Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija. Tarnystė Lietuvos laisvės bylai*, Vilnius, 2008; K. Bobelis, J. Aničas, *VLIK (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas) 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*, Vilnius, 2011.

⁴ G. Janauskas, *Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX a. 6–9 dešimtmečiais*, Vilnius, 2009.

⁵ K. Bobelis, „Lietuva bus laisva“, *Lietuvių dienos*, 1984, Nr. 10, p. 4.

⁶ „Baltiečių veikla Madrido konferenciją atidarant“, *Eltos informacijos*, 1980, lapkričio 24 (spec. laida), p. 1–3.

⁷ *Ibid.*, p. 2.

⁸ 1980 m. lapkričio 14 d. VLIK'o raštas dėl seimo Toronte, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 116; „Metinis VLIK'o seimas Toronte“, *Eltos informacijos*, 1980, Nr. 12, p. 6–7.

⁹ „VLIK'o seimo, įvykusio 1980 m. gruodžio mėn. 13–14 d. d. Toronte, priimtos rezoliucijos“, *ibid.*, 1981, vasario 9 (spec. laida), p. 1–2.

¹⁰ „Mažosios Lietuvos rezistencinio sąjūdžio pareiškimas Mažosios Lietuvos klausimu“, *ibid.*, vasario 10 (spec. laida), p. 1–4.

¹¹ 1981 m. liepos 3 d. VLIK'o pranešimas, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 132; „Vytauto Skuodžio reikalas“, *Eltos informacijos*, 1981, rugpjūčio 7 (spec. laida), p. 1.

¹² „VLIK'o pirmininko dr. Kazio Bobelio pranešimas seimui (1981)“, *Tėvynės sargas*, 1982, Nr. 1, p. 26.

¹³ „Telegrama į Madridą dėl kun. B. Laurinavičiaus mirties“, *Eltos informacijos*, 1981, gruodžio 22 (spec. laida), p. 2.

¹⁴ „Kampelman VLIK'ui apie Pabaltijį ir Lenkiją“, *ibid.*, p. 3.

¹⁵ J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002, p. 127.

¹⁶ „JAV Valstybės departamento raštas VLIK'ui“, *Eltos informacijos*, 1981, gruodžio 22 (spec. laida), p. 2.

¹⁷ D. Krivicko 1981 m. lapkričio 6 d. pranešimas VLIK'o seime, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 137.

¹⁸ *Ibid.*, l. 145.

¹⁹ *Ibid.*, l. 147.

²⁰ *Ibid.*

²¹ K. Bobelio 1981 m. pranešimas VLIK'o seimui, *ibid.*, l. 175.

²² „VLIK'o telegrama Prezidentui Reiganui ryšium su Lenkijos įvykiais“, *Eltos informacijos*, 1981, gruodžio 22 (spec. laida), p. 1.

²³ „EP rezoliucijos projektas apie padėtį Pabaltijy“, *ibid.*, 1982, Nr. 8, p. 3; „VLIK'o atstovas inž. A. Venskųs“, *ibid.*, Nr. 10, p. 2; A. Anušauskas, B. Burauskaitė, *op. cit.*, p. 94–151.

²⁴ „VLIK'o valdybos posėdis“, *Eltos informacijos*, 1982, kovo 15 (spec. laida), p. 1.

²⁵ „Gairės santykiams su okupuotos Lietuvos gyventojais“, *ibid.*, kovo 29 (spec. laida), p. 1.

²⁶ „Apie K. Bobelio vizitą Australijoje“, *ibid.*, Nr. 8, p. 2.

²⁷ „Australijos senatas...“, *ibid.*, 1983, Nr. 2, p. 3.

²⁸ „Europos Parlamento komisijos rezoliucija apie Pabaltijį“, *ibid.*, 1982, rugsėjo 24 (spec. laida), p. 1; A. Anušauskas, B. Burauskaitė, *op. cit.*, p. 132–133.

²⁹ „VLIK'o delegacija vyksta į Europos Parlamento sesiją“, *Eltos informacijos*, 1982, Nr. 12, p. 4.

³⁰ „1982 VLIK'o seimas“, *ibid.*, lapkričio 19 (spec. laida), p. 2.

³¹ 1982 m. lapkričio 6–7 d. VLIK'o seimo rezoliucijos, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 112.

³² „VLIK'o atstovas lankosi Europos Parlamente“, *Eltos informacijos*, 1982, Nr. 12, p. 4.

³³ 1983 m. sausio 19 d. „Laisvės“ radijo pranešimas „Baltic resolution“, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 228.

³⁴ „EP rezoliucija dėl padėties Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje“, *Lietuvių dienos*, 1983, Nr. 2, p. 17.

³⁵ „Europos Parlamentas už Lietuvos laisvę“, *Varpas*, 1982–1983, Nr. 18, p. 70; „Specialus ELTOS numeris apie Pabaltijo bylą Europos Parlamente“, *Eltos informacijos*, 1984, Nr. 4, p. 5.

³⁶ A. Anušauskas, B. Burauskaitė, *op. cit.*, p. 139.

³⁷ „VLIK'o žygiai Europos Parlamente“, *Darbininkas*, 1983, vasario 18.

³⁸ A. Anušauskas, B. Burauskaitė, *op. cit.*, p. 145.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ „Europos bendruomenės ministerijų tarybos nusistatymas Pabaltijo reikalui“, *Eltos informacijos*, 1983, Nr. 7, p. 4.

- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² VLIK'o raštas dėl 1983 m. seimo, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 254; K. M. B., „VLIK'o sukak-tuvinis seimas“, *Į laisvę*, 1983, Nr. 89, p. 47.
- ⁴³ „VLIK'o seimo pareiškimas dėl Lietuvos bylos padėties“, *Eltos informacijos*, 1983, Nr. 12, p. 3.
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ Ibid., p. 5.
- ⁴⁶ Ibid.
- ⁴⁷ „VLIK'o seimo rezoliucijos“, *ibid.*
- ⁴⁸ Ibid., p. 6.
- ⁴⁹ Ibid.
- ⁵⁰ A. Tyrell, „Apie Pabaltijo rezoliuciją EP“, *ibid.*, 1984, Nr. 7, p. 5.
- ⁵¹ O. von Habsburgo 1984 m. vasario 22 d. laiškas K. Bobeliui, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 264; „VLIK'o atstovas Europos Parlamente“, *Eltos informacijos*, 1984, Nr. 2, p. 4.
- ⁵² „Nauja EP rezoliucija apie religijos perse-kiojimą“, *ibid.*
- ⁵³ „VLIK'o tarybos posėdis“, *ibid.*, Nr. 6, p. 2.
- ⁵⁴ „VLIK'o pareiškimas Jaltos klausimu“, *ibid.*, Nr. 5, p. 2–3.
- ⁵⁵ G. J. Lazauskas, „Ką VLIK'o Taryba veikė“, *Lietuvių dienos*, 1984, Nr. 10, p. 6.
- ⁵⁶ „Laisvos Europos radijas kalba į Lietuvą, Latviją ir Estiją“, *Eltos informacijos*, 1984, spalio 8 (spec. laida), p. 1.
- ⁵⁷ „Iš VLIK'o veiklos“, *ibid.*, Nr. 11, p. 3.
- ⁵⁸ „Tautos fondo valdybos pirmininko praneši-mas“, *ibid.*, 1985, Nr. 1, p. 5.
- ⁵⁹ „Šv. Kazimiero iškilmės Romoje“, *ibid.*, 1984, Nr. 3, p. 3.
- ⁶⁰ K. Bobelis, „Lietuva bus laisva“, *Lietuvių dienos*, 1984, Nr. 10, p. 4.
- ⁶¹ Ibid., p. 6.
- ⁶² „VLIK'o seimo kreipimasis į Lietuvių tautą“, *Eltos informacijos*, 1984, Nr. 12, p. 2.
- ⁶³ Ibid., p. 3.
- ⁶⁴ Ibid., p. 2.
- ⁶⁵ „VLIK'o seimo kreipimasis į lietuvius iševius“, *ibid.*, p. 4.
- ⁶⁶ „VLIK'o seimo rezoliucijos“, *ibid.*, p. 5.
- ⁶⁷ „VLIK'o seimas Čikagoje“, *ibid.*, 1985, Nr. 1, p. 3–4.
- ⁶⁸ „Iškilingai paminėtas dr. K. Bobelio apdo-vanovimas Šv. Grigorijaus ordinu“, *ibid.*, p. 2.
- ⁶⁹ „Nauja VLIK'o valdyba“, *ibid.*, Nr. 5, p. 2.
- ⁷⁰ „Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija Otavoje“, *ibid.*, p. 1.
- ⁷¹ „Helsinkio komisijos apklausinėjimai Otavos klausimu“, *ibid.*, Nr. 8, p. 2.
- ⁷² „VLIK'o pareiškimas Baltijos tribunolui“, *ibid.*, Nr. 9, p. 4.
- ⁷³ „Pabaltiečių Taikos ir Laisvės išvyka Baltijos jūra“, *ibid.*, p. 5.
- ⁷⁴ „VLIK'as ragina Reaganą iškelti ok. Lietuvos laisvės klausimą“, *ibid.*, Nr. 11, p. 1.
- ⁷⁵ „JAV vyriausybė atsako į VLIK'o laišką“, *ibid.*, p. 2.
- ⁷⁶ „VLIK'o ryšininkas EP“, *ibid.*, Nr. 12, p. 4.
- ⁷⁷ „Nauja akcija Pabaltijo klausimu Europos Parlamente“, *ibid.*, Nr. 2, p. 3.
- ⁷⁸ „Nauja Europos Parlamento grupė remia Pabaltijo reikalą“, *ibid.*, p. 4.
- ⁷⁹ „VLIK'o valdybos posėdis“, *ibid.*, Nr. 19, p. 35.
- ⁸⁰ „VLIK'o seimas St. Petersburge“, *ibid.*, Nr. 12, p. 2.
- ⁸¹ „VLIK'o seimo rezoliucijos“, *ibid.*, 1986, Nr. 1, p. 4.
- ⁸² „Sparčiai auga „ELTOS“ skaitytojų šeima“, *ibid.*, 1985, Nr. 10, p. 3.
- ⁸³ „VLIK'o valdybos posėdis“, *ibid.*, 1986, Nr. 1, p. 5.
- ⁸⁴ „VLIK'o pirmininkas Europoje“, *ibid.*, Nr. 2, p. 1.
- ⁸⁵ Ibid., p. 2.
- ⁸⁶ „VLIK'o memorandumas Berno konferencijos delegatams“, *ibid.*, Nr. 4, p. 3.
- ⁸⁷ „Berni konferencija“, *ibid.*, Nr. 5, p. 2.

Gauta 2013 10 21

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos
tyrimo centras
Didžioji g. 17, Vilnius

Juozas BanionisVLIK FROM MADRID TO VIENNA: THE SEARCH FOR A NEW POLITICAL DIRECTION
IN THE LIBERATION OF LITHUANIA

Summary

The Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, VLIK), relying on its right to speak on behalf of the subjugated nation and its belief in the meaning of the Helsinki Accords, emphasised the importance of the Madrid conference for the liberation activities of Lithuania. One more aspect of the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, specifically the territorial integrity principle applicable to the liberation process of the Baltic States, was raised in the Spanish capital. Starting in 1981, the VLIK sought to draw international attention to the situation of Lithuanian dissidents in the Soviet Union and drafted memoranda on the situation in Lithuania. After it was ascertained that there was no possibility to raise the case of Lithuania's freedom at the United Nations, focus was shifted to the situation evolving in Europe. A permanent VLIK representative for maintaining contacts with the European Parliament

(EP) was therefore appointed. In co-operation with the Lithuanian diplomatic service and political organisations, the VLIK operated consistently and saw the passing of an EP resolution on the situation in the Baltic States in 1983. Observing signs of a new political trend in the liberation process of Lithuania, the VLIK sought to ensure that the 'passive position of non-recognition of the occupation of Lithuania' would become 'an active and effective campaign'. To this end, expanding the geographical scope of its political activities, the VLIK established and strengthened its representative offices in North and South America, Australia, and Europe. The earlier strategy of cooperation between Lithuanians in the free world and those in the occupied country remained. Having established its intention to restore the 'execution of the sovereign powers of Lithuania', VLIK urged political figures at the Vienna conference to hold 'a broader campaign in Europe'.